

O‘ZBEK MAHALLASIDA OMMAVIY FUTBOL MADANIYATINING SHAKLLANISHI: AN’ANAVIY O‘YIN TAJRIBASI, IJTIMOYILASHUV VA ZAMONAVIY SPORT AMALIYOTI

Ergashev Ahmad Abdug‘offorovich

Tarix fani o‘qituvchisi, Navoiy innovatsiyalar universiteti

Surxondaryo kampusi, Sho‘rchi, O‘zbekiston.

E-mail: ahmadergashev97@gmail.com

+998 99 670 26 02

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21737498>

Annotatsiya. Tezida mahalla, maktab hovlisi va ko‘cha maydonlarida shakllangan ommaviy futbol madaniyatining ijtimoiy-tarixiy xususiyatlari o‘rganiladi. An’anaviy o‘zbek o‘yinlari zamonaviy futbolning bevosita kelib chiqish manbai sifatida emas, balki kelishilgan qoida, jamoaviy harakat, tomoshabinlik, mahallalararo raqobat va mahalliy obro‘ni tartibga solgan madaniy tajriba sifatida talqin qilinadi. Norasmiy futbol bolalarning sportga arzon va erkin kirishini, tengdoshlar orasida liderlik va mas’uliyatni o‘rganishini ta’minlashi bilan birga maydon xavfsizligi, yosh guruhlari, qizlarning ishtiroki, murabbiy nazorati va formal seleksiyaga o‘tishdagi tengsizliklarni ham yuzaga chiqarishi asoslanadi. Mahalla, maktab, ota-ona, ko‘ngilli murabbiy va hududiy futbol maktabi o‘rtasidagi aniq vazifalarga tayangan inklyuziv futbol ekotizimi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar. mahalla, ommaviy futbol, milliy o‘yinlar, ijtimoiylashuv, jamoaviy identifikatsiya, norasmiy sport, ijtimoiy kapital, inklyuzivlik, futbol madaniyati

KIRISH

Futbolning ommaviy kuchi uni boshlash xarajati nisbatan past va asosiy qoidalari tez o‘zlashtirilishida namoyon bo‘ladi. To‘p va kichik maydon mavjud bo‘lsa, bolalar murakkab tashkilotsiz ham o‘yin boshlashi mumkin. O‘zbekistonda mahalla, maktab hovlisi va ko‘cha oralig‘idagi bo‘sh joy futbolga birinchi kirish, jamoa tuzish, muxlislik va norasmiy yetakchilik ko‘nikmalari shakllanadigan kundalik makon bo‘lib xizmat qilgan.

An’anaviy o‘yinlar bilan futbol o‘rtasidagi aloqani ilmiy ehtiyotkorlik bilan talqin qilish zarur. Chavgon, uloq, kurash yoki harakatli xalq o‘yinlarini zamonaviy futbolning bevosita “genetik ajdodi” deb ko‘rsatish daliliy asosga ega emas. Zamonaviy futbol XIX asrda standartlashtirilgan qoida, maydon va tashkilotlarga ega alohida sport turidir. Biroq mahallalararo bellashuv, jamoaviy kelishuv, hakamlikka bo‘ysunish va tomoshabin oldida mahorat ko‘rsatish tajribasi futbolning mahalliy muhitda tez qabul qilinishiga madaniy zamin yaratgan [1–5].

Tezisning maqsadi mahalla futbolining ijtimoiylashuv, mahalliy identifikatsiya va ijtimoiy kapital yaratish funksiyalarini ochish, norasmiy sportning xavf va cheklovlarini aniqlash hamda uni maktab va formal futbol ta’limi bilan bog‘laydigan minimal institutsional modelni asoslashdan iborat. Tahlilda tarixiy-madaniy, funksional va institutsional yondashuvlar qo‘llanildi.

ASOSIY QISM

O‘zbek xalq o‘yinlari haqidagi mahalliy tadqiqotlarda harakat, chaqqonlik, kuch, kelishilgan qoida va jamoaviy raqobat tarbiyaviy jarayonning muhim elementi sifatida ko‘rsatiladi [1–4]. Ushbu o‘yinlarning shakli futbolnikidan farq qilsa-da, ular bolani guruh ichida harakat qilish, navbatni kutish, g‘alaba va mag‘lubiyatni qabul qilish hamda nizo paytida umumiy qoidaga murojaat etishga o‘rgatgan. Shuning uchun tarixiy bog‘liqlikni o‘yin texnikasida emas, jamoaviy xulq madaniyatida izlash to‘g‘riroq.

Mahalla ijtimoiy nazorat va o'zaro tanishlik kuchli bo'lgan makondir. Norasmiy futbol jamoasi odatda tengdoshlar kelishuvi bilan tuziladi, sardor yoki tajribali bola qoidalarini belgilaydi, tomoshabin va kattalar esa nizoni yumshatishi mumkin. Bu jarayonda bola rasmiy darsdan tashqari muzokara, liderlik, javobgarlik va jamoa manfaatini amalda o'rganadi. Futbol shu tariqa jismoniy mashq bilan birga norasmiy fuqarolik ta'limi vazifasini ham bajaradi.

Mahallalararo uchrashuv lokal identifikatsiyani mustahkamlaydi. Jamoa nomi, maydon, libos rangi yoki mashhur o'yinchi atrofida umumiy xotira hosil bo'ladi. Yutuq mahallaning obro'si sifatida qabul qilinadi, mag'lubiyat esa keyingi o'yinga tayyorgarlikni rag'batlantiradi. O'zbek futboli tarixiga oid xotira asarlarida klub va mahalliy jamoaga sadoqatning avlodlararo uzatilishi ko'plab misollar bilan yoritilgan [7; 8]. Professional klubga muxlislikning ildizi ko'pincha ana shu kichik hududiy mansublik tajribasida shakllanadi.

Norasmiy futbolning katta afzalligi kirish to'sig'i past ekanidir. Rasmiy a'zolik, qimmat jihoz yoki uzoq safar talab qilinmaydi. Bola kuzatishdan ishtirok etishga, zaxirada turishdan jamoa tuzishga tez o'tadi. Bu erkinlik ijodkor texnika, tez qaror qabul qilish va turli yoshdagilar bilan o'ynash ko'nikmasini rivojlantiradi. Biroq aynan tartibga solinmagan kirish maydonning kuchli bolalar tomonidan egallanishi va kichiklar chetga surilishiga ham sabab bo'lishi mumkin.

Yosh toifalari aralashgan o'yinda kichik bola tezroq o'rganishi mumkin, ammo jismoniy tafovut jarohat xavfini oshiradi. Qattiq qoplama, transport yo'liga yaqin maydon, darvozaning mustahkamlanmaganligi, ichimlik suvi va birinchi yordam vositasining yo'qligi norasmiy sportning oddiy, biroq jiddiy xavflaridir. Mahalla futbolini rivojlantirish faqat turnir o'tkazish emas; xavfsiz maydon va minimal nazoratni ta'minlashdan boshlanishi kerak.

Qizlarning ishtiroki alohida e'tibor talab qiladi. Maydon vaqtining katta qismini o'g'il bolalar egallasa, qizlar futbolga qiziqishi bo'lsa ham o'yinga kira olmaydi. Inklyuzivlik umumiy shior emas, jadval va tashkiliy yechimdir: qizlar guruhlari uchun xavfsiz vaqt, ayol murabbiy yoki koordinator, ota-onalar bilan tushuntirish va maktab sporti bilan aloqa zarur. Aks holda ommaviy futbol mavjud ijtimoiy tengsizlikni takrorlaydi.

Norasmiy futbol ijtimoiy kapital yaratadi, chunki o'yin ishtirokchilarni takroriy hamkorlikka majbur qiladi. Bugun raqib bo'lgan bola ertaga bir jamoada o'ynashi mumkin. Qoidani buzgan ishtirokchi keyingi o'yinlarda ishonchni yo'qotadi, adolatli o'yinchi esa sardor sifatida tan olinadi. Shunday takroriy munosabatlar o'zaro ishonch, norasmiy javobgarlik va nizoni zo'ravonliksiz boshqarish tajribasini hosil qiladi.

Biroq mahalla ichidagi yaqinlik har doim adolat kafolati emas. Qarindoshlik, katta yoshli guruhlarning ta'siri yoki mahalliy obro' ayrim bolalarning o'yinga kirishini cheklashi mumkin. Kuchli futbolchi barcha qarorni qabul qilsa, o'yin boshqalarning rivojlanish maydoni emas, uning mavqeini tasdiqlash vositasiga aylanadi. Shu sababli ko'ngilli murabbiy yoki tayyorlangan yoshlar yetakchisi qoidalar, vaqt va jamoa tuzishni muvozanatlashtirib turishi kerak.

2018-yildagi 688-son qaror fuqarolar yig'inlarida futbol uchun shart-sharoit yaratish, ommaviy turnirlar va yoshlar bilan ishlashni davlat siyosati darajasida belgiladi [9]. Mazkur yondashuv mahallani faqat ma'muriy hudud emas, sportga kirishning boshlang'ich instituti sifatida tan olgan. Biroq turnirlar soni o'sishning yetarli mezoni emas: muntazam mashg'ulot, xavfsizlik, qamrov va keyingi bosqichga o'tish imkoniyati ham o'lchanishi zarur.

PF-5887-son Farmonida maktablar, sport maktablari, professional tuzilmalar va ommaviy futbol o'rtasidagi bosqichli aloqani kuchaytirish nazarda tutilgan [10]. FIFAning O'zbekistondagi "Football for Schools" tashabbusi ham maktabni futbolning keng qamrovli va tarbiyaviy maydoni

sifatida ko'rsatadi [11]. Mahalla va maktab bir-biriga raqib emas: mahalla erkin o'yin va ijtimoiy mansublikni, maktab esa pedagogik nazorat va muntazam jadvalni ta'minlaydi.

Mahalla futbol ekotizimida vazifalar sodda va aniq bo'lishi kerak. Fuqarolar yig'ini maydon, yoritish va ochiq jadvalga; maktab yosh bo'yicha guruhlash va jismoniy tarbiya bilan aloqaga; otalar xavfsizlik va qatnashuvga; ko'ngilli murabbiy adolatli o'yin va boshlang'ich metodikaga; hududiy futbol maktabi esa davriy ochiq ko'rik va iqtidorli bolaga keyingi rivojlanish yo'lini ko'rsatishga mas'ul bo'lishi lozim.

Ko'ngilli murabbiy professional litsenziyalı trenerning o'rnini bosa olmaydi, biroq u o'yinni xavfsiz tashkil etish, zo'ravon muomalani to'xtatish va qiziqqan bolani tegishli sport maktabiga yo'naltirish bo'yicha qisqa tayyorgarlikdan o'tishi mumkin. Minimal kurs birinchi yordam, bolalarni himoya qilish, yosh xususiyatlari, qizlar ishtiroki va oddiy mashg'ulot tuzilishini qamrab olishi kerak. Bu yechim mahallani ortiqcha byurokratlashtirmasdan sifatni oshiradi.

Raqamli vositalardan foydalanishning eng foydali shakli bolalarni doimiy reytinglash emas, imkoniyat haqidagi axborotni tenglashtirishdir. Ochiq jadvalda maydon bandligi, yosh guruhlari, murabbiy kontakti, turnir va ko'rik sanalari ko'rsatilishi mumkin. Bolalarning shaxsiy ma'lumoti va tasviri roziliksiz tarqatilmassligi shart. Texnologiya mahalladagi jonli munosabatni almashtirmaydi, faqat yopiq axborotdan kelib chiqadigan tengsizlikni kamaytiradi.

Mahalla futbolini baholashda g'olib jamoalar sonidan kengroq indikatorlar zarur: haftalik faol ishtirokchilar, qizlar ulushi, yosh guruhlari, jarohatlar, maydonning ochiq vaqti, ko'ngilli murabbiylar tayyorgarligi hamda futbol maktabiga yo'naltirilgan bolalar kuzatilishi kerak. Bu ko'rsatkichlar mahalla futbolining sport natijasidan tashqari ijtimoiy va tarbiyaviy samarasini ham ko'rsatadi.

XULOSA

Mahalla futboli O'zbekistonda ommaviy sportning tabiiy va nisbatan arzon shakli bo'lib, jismoniy faollik bilan birga kelishuv, liderlik, mahalliy identifikatsiya, avlodlararo aloqa va ijtimoiy ishonchni shakllantiradi. An'anaviy o'yinlar bilan aloqa bevosita kelib chiqishda emas, jamoaviy raqobatni qoidaga solish va tomoshabinlik tajribasida namoyon bo'ladi. Biroq xavfsiz maydon, yosh guruhlari, qizlar ishtiroki va formal futbol ta'limiga ochiq o'tish ta'minlanmasa, norasmiy sport tengsizlik va jarohat xavfini qayta ishlab chiqarishi mumkin. Mahalla, maktab, ota-ona, ko'ngilli murabbiy va futbol maktabi vazifalarini bog'laydigan sodda ekotizim ommaviylikni yo'qotmagan holda futbolning tarbiyaviy va sport salohiyatini kuchaytiradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Normurodov A. N. O'zbek milliy o'yinlari. – Toshkent, 1999.
2. Usmonxo'jayev T. S., Xo'jayev F. "1001" o'yin. – Toshkent, 1990.
3. Xo'jayev F., Murodov M., Mirsolihov S. Xalq milliy o'yinlari. 1-qism. – Toshkent, 2001.
4. Rahimqulov K. D. Harakatli o'yinlar: ma'ruzalar matni. – Toshkent, 2001.
5. Abdumalikov R., Eshnazarov J. Ajdodlar jismoniy tarbiyasi tarixini o'rganish masalalari. – Toshkent: O'zDJTI, 1993.
6. Botirov X. A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1993.
7. Imomxo'jayev A. R. Asr futbolidagi asl qadrdonlarim. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 800 b.
8. Avanesov E. O'zbek futboli 80 yoshda. – Toshkent, 1992.
9. Fuqarolar yig'inlarida sportning futbol turini yanada rivojlantirish hamda fuqarolar yig'inlari raislarining yoshlar masalalari bo'yicha maslahatchilarini moddiy rag'batlantirish chora-tadbirlari

to'g'risida: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 26-avgustdagi 688-son qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz/docs/-3865429> – Murojaat sanasi: 30.07.2026.

10. O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-dekabrdagi PF-5887-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz/docs/-4631208> – Murojaat sanasi: 30.07.2026.

11. FIFA. Football for Schools comes to Uzbekistan [Elektron manba]. – 2023. – URL: <https://inside.fifa.com/news/football-for-schools-comes-to-uzbekistan> – Murojaat sanasi: 30.07.2026.

12. Djalilova L. A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. – Toshkent, 2013.